

Examining the Life and Reasons for the Banishment of Abu al-Fath Busti from the Court of Sultan Mahmud of Ghazni

Zahra. Fallah Haghhighy Seyghalani¹, Seyed Ali Akbar. Abbaspour^{2*}, Ramazan. Seyghal³

¹ PhD Student, Department of History, Noor Branch, Islamic Azad University, Noor, Iran

² Assistant Professor, Department of History, Azadshahr Branch, Islamic Azad University, Azadshahr, Iran

³ Assistant Professor, Department of History, Noor Branch, Islamic Azad University, Noor, Iran

* Corresponding author email address: Dr.Ali1346@gmail.com

Article Info

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Fallah Haghhighy Seyghalani, Z., Abbaspour, S. A. A., & Seyghal, R. (IN PRESS). Examining the Life and Reasons for the Banishment of Abu al-Fath Busti from the Court of Sultan Mahmud of Ghazni. *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*.

© 2024 the authors. Published by Iran-Mehr: The Institute for Social Study and Research. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

ABSTRACT

Abu al-Fath Ali ibn Muhammad al-Busti (born 942–947 CE, died 1009 or 1010 CE) was one of the prominent poets, secretaries, and scholars of the 10th century CE. In his birthplace, he studied under renowned figures such as Ibn Hibban al-Busti (d. 965 CE) and later, in his youth, entered the court of Emir Bust Bay Toz, assuming the role of his vizier. After the city was conquered by Sabuktigin in 978 CE, he became one of Sabuktigin's close associates and took charge of his correspondence office. His career flourished during the early reign of Mahmud of Ghazni (r. 999–1030 CE) until he fell out of favor with the sultan for unknown reasons. This turn of events led him to Turkestan, where he eventually passed away. The exact reason(s) for his dismissal are unclear, but some conjectures can be made based on existing evidence. Intrigued by rivals and the jealousy of courtiers and bureaucrats, notably Vizier Abu'l-Abbas Isfaraini, Sultan Mahmud's biased views, the prevailing atmosphere at the court, Busti's personal interests and beliefs, and his support for Ilik Khan all likely contributed to his downfall.

Keywords: *Abu al-Fath Busti, Nasir al-Din Sabuktigin, Sultan Mahmud, Bureaucracy.*

EXTENDED ABSTRACT

Abu al-Fath Busti was an esteemed poet, secretary, and vizier during the reign of Sultan Mahmud of Ghazni. His career, although initially marked by significant accomplishments, took a sharp turn when he fell out of favor with the sultan, leading to his banishment. The study explores the political dynamics, personal rivalries, and potential reasons that contributed to his fall from grace.

The article begins by outlining Busti's early life and career. Born between 942–947 CE in the city of Bust, he studied under the renowned Ibn Hibban al-Busti and later served as vizier to Emir Bust Bay Toz. After the conquest of Bust by Sabuktigin in 978 CE, Busti joined the court of Sabuktigin and eventually Mahmud of Ghazni, where he excelled as the head of the correspondence office. His rise in the bureaucratic ranks during Mahmud's early reign was notable, but his fortunes reversed suddenly, and he was exiled to Turkestan, where he died in 1009 or 1010 CE. The reasons for his dismissal remain unclear, but the study suggests several possible factors, including courtly intrigue, rivalries with influential figures like Vizier Abu'l-Abbas Isfaraini, and Busti's own political inclinations and associations ((Al-Khuli, 1980; Al-Subki & Tanahi Mahmoud, 1967).

The second section of the article delves into the courtly politics and rivalries that surrounded Busti. As with many other prominent figures of his time, his downfall can partly be attributed to the jealousies and machinations of others at the Ghaznavid court. Abu'l-Abbas Isfaraini, a key figure in Mahmud's administration, is believed to have played a crucial role in Busti's exile. The rivalry between secretaries and bureaucrats often led to the manipulation of the sultan's perception of key figures, and Busti was likely a victim of such maneuverings. His vast network of connections with influential figures in other courts, including the Samanids and the Fereydunids, may have also stirred suspicion among Mahmud's inner circle (Arzandeh & Farid Kazem Mousavi, 1994; Zirikli, 1989).

Religious and ideological differences further compounded Busti's difficulties at court. Sultan Mahmud's reign was marked by a strong aversion to philosophical and rationalist thought, which contrasted with the intellectual environment fostered by earlier dynasties like the Samanids. Mahmud's court, while home to scholars and poets, was intolerant of certain ideas, particularly those associated with Shia thought and philosophical rationalism. Busti, a Shafi'i follower who respected intellectual discourse, likely found himself at odds with the prevailing atmosphere of the Ghaznavid court. The sultan's close advisors, including Vizier Abu'l-Abbas, capitalized on this tension to isolate Busti, ultimately leading to his exile (Al-Subki & Tanahi Mahmoud, 1967).

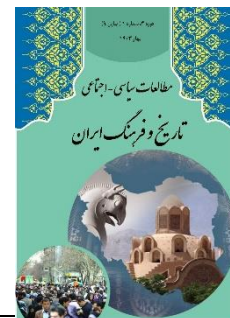
The article also examines Busti's personal connections and their role in his downfall. His support for Ilik Khan, a rival to Sultan Mahmud, is cited as a critical factor in his eventual banishment. The Ghaznavid dynasty, like many others during this period, was embroiled in territorial conflicts and political alliances. Busti's alignment with Ilik Khan, combined with his intellectual leanings and political acumen, made him a target for suspicion. While the exact circumstances of his dismissal are not fully known, the article suggests that Busti's political and ideological beliefs contributed to his undoing (Tha'alibi, 1999).

The article concludes by reflecting on the broader historical significance of Busti's life and career. Despite his banishment, Busti remains a revered figure in Persian literature and political history. His poetry and scholarly works continue to be studied, and his life serves as a lens through which the complex court politics of the Ghaznavid era can be understood. The article emphasizes that Busti's fall from favor was not merely a personal tragedy but a reflection of the broader tensions between intellectualism,

bureaucracy, and power in medieval Islamic courts. His exile underscores the precarious nature of courtly life and the ways in which personal rivalries, ideological conflicts, and political allegiances could shape the fortunes of even the most accomplished individuals (Al-Khuli, 1980; Bosworth & Fereydoun, 1977).

In summary, the article provides a comprehensive analysis of the life of Abu al-Fath Busti and the various factors that led to his banishment from Sultan Mahmud's court. It highlights the intricate interplay between politics, ideology, and personal rivalries in medieval Islamic courts, offering insights into the challenges faced by intellectuals and bureaucrats in navigating these treacherous waters. The study draws on a wide range of sources, including historical texts and modern scholarship, to present a nuanced portrait of Busti's life and legacy.

PROOF VERSION

بررسی زندگی و دلایل رانده شدن ابوالفتح بستی از دربار سلطان محمود غزنوی

زهرا فلاح حقیقی صیقلانی^۱، سید علی اکبر عباسپور^{۲*}، رمضان صیقل^۳

۱. دانشجوی دکتری تاریخ اسلام، واحد نور، دانشگاه آزاد اسلامی، نور، ایران

۲. استادیار گروه تاریخ، واحد آزاد شهر، دانشگاه آزاد اسلامی، آزاد شهر، ایران

۳. استادیار گروه تاریخ ایران اسلامی، واحد نور، دانشگاه آزاد اسلامی، نور، ایران

* ایمیل نویسنده مسئول: Dr.Ali1346@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله

پژوهشی اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

فلاح حقیقی صیقلانی، زهرا، عباسپور، سید علی اکبر، و صیقل، رمضان. (در دست چاپ). بررسی زندگی و دلایل رانده شدن ابوالفتح بستی از دربار سلطان محمود غزنوی. *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران*.

ابوالفتح علی بن محمد بستی (تولد ۳۳۵ - ۳۳۰ - وفات ۴۰۰ یا ۴۰۱ ق) از شاعران و منشیان و ادیبان بزرگ سده چهارم هجری است. در زادگاهش، از محضر بزرگانی چون ابن حبان بستی (متوفی ۳۵۴ ق) کسب علم کرد و در جوانی به دربار امیر بست بای توز راه یافت و وزارت او را عهده دار شد. پس از فتح شهر به دست سبکتگین (سال ۳۶۷ ق) در سلک نزدیکان وی در آمد و مسئولیت دیوان انشاء وی را عهده دار شد. رونق کار وی در اوایل حکومت محمود ۴۲۱ (۸۹۳ - ۴۲۱) نیز ادامه یافت تا اینکه به دلایلی مورد بی‌مهری سلطان قرار گرفت. سرنوشت او را به ترکستان کشانید و در آنجا از دنیا رفت. دلیل یا دلایل برکناری او چندان روشن نیست، اما از روی شواهد و قرائن می‌توان حدس و گمان‌هایی مطرح کرد. دسیسه‌های مخالفان و حسادت درباریان و دیوانیان در رأس آن‌ها ابوالعباس اسفراینی وزیر، دیدگاه تعصب آلود سلطان و فضای حاکم بر دربار، علائق و اعتقادات بستی و نهایتاً جانبداری از ایلک خان در این سرنوشت مؤثر بوده است.

کلیدواژگان: ابوالفتح بستی، ناصرالدین سبکتگین، سلطان محمود، دیوانسالاری.

© ۱۴۰۳ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

مقدمه

ابوالفتح علی بن محمد (احمد) بن حسین (حسن) بن یوسف بن عبدالعزیز البستی (Al-Samani & Abdulrahman bin Yahya) و از ارکان حکومت ناصرالدین سبکتگین. ابوالفتح به زادگاهش شهر بست منسوب است. شهری که وی در فاصله سال‌های ۳۳۰ تا ۳۳۵ ق در آن دیده به جهان گشود (Al-Khuli, 1980). این شهری آباد در ساحل رود هیرمند (هیلمند) و در محل التقای آن با رودخانه ارغندآب (ارغندآب) در جنوب افغانستان امروزی، واقع و پیوسته جای مهمی بوده است. بست در قرن چهارم ق دومین شهر مهم سیستان به حساب می‌آمده است (Le Strange & Mahmoud, 1998). ابوالفتح آن طور که خود اشاره کرده است، قرشی نسب بود. از طرف پدر به بنی هاشم و از سمت مادر به بنی عبدالمدان نسب می‌برد (خولی، ۴۰). ظاهراً پدرانش در زمان فتوحات عرب به این منطقه مهاجرت کرده‌اند. ابوالفتح بستی در شعر و ادب و تاریخ فرهنگ ایرانی جایگاه مهمی دارد. اشعار فارسی وی را نشانه ایرانی بودنش دانسته‌اند (Arzandeh & Farid, 1994). صاحبان تراجم او را از بزرگان ادب ایران دانسته، که در ادب عربی هم سرآمد بوده است. از جمله عوفی در لباب الالباب ذیل عنوان صدرالافاضل والکتاب ابوالفتح بستی آورده است که «او را دو دیوان است به دو زبان یکی تازی و دیگری پارسی. من هر دو دیده‌ام...» (Awfi et al., 1972). منوچهری دامغانی (متوفی ۴۳۲ ق) در قصیده‌ای ابوالفتح بستی را در زمره حکمای خراسان دانسته است:

از حکیمان خراسان کو شهید و رودکی

بوشکور بلخی و ابوالفتح بستی هکذی (Manuchehri & Mohammad, 1989)

ابوالفتح بستی در زادگاهش شهر بست که در این زمان علما و دانشمندان و ادیبان بزرگ را در خود جای داده بود به کسب علم پرداخت و حدیث و فقه و ادب و... آموخت. مهم‌ترین استادش ابوحاتم محمد بن حبان تمیمی بستی متوفی ۳۵۴ ق محدث و فقیه شافعی و مورخ و لغوی معروف بود و همچنین از اصحاب و شاگردان ابوالحسن علی بن عبدالعزیز بغوی (متوفی ۶۸۲ ق) به فراگیری دانش‌های زمانه پرداخت (Al-Samani & Abdulrahman bin Yahya al-Mu'allimi, 1962; Al-Safadi & Helmut, 1980). از دیگر کسانی که در شخصیت علمی و ادبی ابوالفتح بستی تأثیرگذار بوده‌اند، دوست و همشهری‌اش ابوسلیمان حمدبن محمد الخطابی البستی (متوفی ۸۸۳ ق) است. خطابی منسوب است به زید بن خطاب برادر خلیفه دوم، او در دانش‌هایی چون حدیث و فقه و عربیت و ادب سرآمد اقران بوده است. ابوالفتح در آغاز کار مدتی را به آموزگاری گذرانید (خولی، ۳۴). پس از مدتی به امیر بست بای توز پیوست و به عنوان کاتب و وزیر وی به خدمت پرداخت. بای توز امارت بست را از چنگ طغان درآورده بود و امیر ناصرالدین سبکتگین به حمایت از وی به بست لشکر کشید «و امیر ناصرالدین را از جمله فواید آن ناحیت شیخ ابوالفتح بستی بود که در غزارت فضل و فضایل و کمال درایت و بلاغت نظیر نداشت...» (Jurfadhqani & Muhammad ibn Abd al-Jabbar, 2003).

ابوالفتح پس از فرار بای توز، متواری شد و خود را از چشم سبکتگین پنهان ساخت. اما ناصرالدین که آوازه شهرت و توانایی وی را شنیده بود و به وجودش سخت نیازمند بود، او را به سوی خود فراخواند و به خود نزدیک ساخت و ریاست دیوان رسائل (انشاء) را به وی سپرد (عتبی، ۸۶/۱). ابوالفتح می‌دانست که دیوان رسائل «خزانه اسرار» است و ناصرالدین هنوز از «تدبیر کار بای توز» فارغ نشده است و از آنجا که هنوز بر احوال وی وقوف ندارد شاید تحت تأثیر بدگویی‌ها و دسیسه‌ها قرار گیرد. از این رو از امیر درخواست کرد وی را مدتی از خدمت معاف گرداند. سبکتگین پذیرفت و او را به ناحیه رخج در شرق بست فرستاد و ابوالفتح مدتی را در آسایش و آرامش روزگار گذرانید و سپس به فرمان امیر به بست بازگشت و تا پایان عمر در خدمت او بود و مسئولیت دیوان رسائل ناصرالدین را بر عهده داشت. مدتی از اوایل سلطنت محمود

(حکومت ۴۲۱ - ۸۹۳ ق) را نیز «بر آن قاعده ملابست آن شغل می‌کرد چنانکه نسخه فتح نامه‌ها که از انشاء او شایع و مستفیض است و بطون کتب و سفاین بدان موشح و آراسته...» (Jurfadhqani & Muhammad ibn Abd al-Jabbar, 2003). ابوالفتح در طول امارت ناصرالدین سبکتگین (حکومت ۷۸۳ - ۳۶۶ ق) همواره مورد اعزاز و اکرام بود و نهایت رعایت و احترام را در حق وی روا می‌داشته است (Hedayat & Mazaher, 2003). بستنی چندی بعد به سببی یا اسباب و دلایلی مقام و منصب خود را از دست داد و سرنوشت او را از محمود جدا کرد و به سرزمین ترکان کشانید و در آنجا در غربت از دنیا رفته. درباره زمان و محل وفات اختلاف وجود دارد. بنا بر آنچه که دوستان و یاران نزدیک وی نوشته‌اند، وی در سال ۴۰۰ ق از دنیا رفته است (Tha'alibi, 1999; Utbi, 1885). ابن خلکان نیز سال وفات او را ۴۰۰ ق و به قولی ۴۰۱ ق ضبط کرده است (Ibn Khallikan & Ihsan, 1968). قول اخیر یعنی ۴۰۱ ق را نیز برخی از صاحبان تراجم ثبت کرده‌اند (سبکی، ۳۹۵۲؛ اسنوی ۸۱۰/۱؛ خوانساری ۲۳۷/۵). غالباً محل وفات او را بخارا نوشته‌اند (Al-Samani & Abdulrahman bin Yahya al-). اما ظاهراً واقعه درگذشت او در اوزکند (اوزگند/ اوزجند) که شهری است بر حد «میان فرغانه و ترک» (حدودالعالم، ۹۳۳) رخ داده است (Al-Khuli, 1980; Tajlil & Gholam-). (Ali, 1997)

ابوالفتح بستنی پیرو مذهب شافعی بود. (تجلیل، همانجا) گفته شده است که وی در آغاز بر مذهب امام ابوحنیفه بوده، سپس مذهب امام شافعی را برگزید (Al-Khuli, 1980)؛ این چرخش شاید به دلیل همراهی با سلطان محمود بود که تغییر مذهب داده است. ابوالفتح در اشعار خود برای هر دو، امام را انسان‌هایی حکیم، پرهیزکار، با اخلاق دانسته، توصیف و ستایش کرده است. این ادیب و شاعر بزرگ برای اهل بیت پیامبر (ص) و بزرگان سادات و علویان احترام زیادی قائل بوده است. ابن شهر آشوب در معالم العلماء، در «باب فی بعض شعراء اهل البیت» آن‌ها را به چهار طبقه تقسیم کرده، ذیل طبقه سوم تحت عنوان «فصل فی المتقین» در فهرست شاعرانی که «ابوالحسن ثالث» امام هادی (ع) را مدح گفته‌اند، اولین نام، ابوالفتح بستنی است (Ibn Shahr Ashub, 1981). بنا به نقل صاحب تاریخ بیهق ابوالفتح در مدح ابوالطیب محمد بن علی الکاتب البیهقی از مفاخر بیهق و خراسان، ارادت خود به حضرت علی (ع) ابراز کرده است. از سادات و علویانی که ابوالفتح ایشان را مدح و ستایش نموده است، می‌توان به نام الشریف، ابوجعفر محمد بن موسی از نوادگان امام موسی بن جعفر الکاظم اشاره کرد (Qomi, 2008).

رانده شدن ابوالفتح بستنی از درگاه محمود

پس از استقرار محمود بر تخت امارت غزنه، ابوالفتح نیز در جرگه خادمان و کارگزاران وی قرار داشته است. چند سالی نگذشت که مورد خشم و غضب سلطان ترک قرار گرفت. اتفاقی که ظاهراً بعد از سال ۵۹۳ ق رخ داده است، در پی آن بستنی مجبور به ترک دیار شد. درباره علت برکناری وی از مقام و منصب و ترک قلمرو سلطان مورخان و نویسندگان تراجم و احوال از جمله دوستان نزدیک بستنی یعنی عتبی و ثعالبی که، شاعر ایشان را دوست داشته و برادر خطاب کرده است (Tha'alibi, 1999) سکوت اختیار کرده‌اند. ثعالبی با ذکر یک عبارت سرنوشت او را از خدمت به محمود جدا ساخته، به سرزمین ترکان کشانید، بسنده کرده است. در این که عتبی و ثعالبی، به اقتضای زمان و تحت تأثیر اوضاع روزگارشان سکوت پیشه کرده‌اند، این امر با توجه به نوع رفتار سلطان ترک دور از انتظار نبوده است. با این حال شاید بتوان براساس شواهد و آنچه که از منابع به دست می‌آید، برای برکناری و تبعید خودخواسته و یا نفی بلد ابوالفتح بستنی دلایل و اسبابی جستجو کرد. در ادامه این عوامل را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

رقابت و حسادت و دسیسه‌های درباریان

یکی از مهم‌ترین علل واقعه طرد و رانده شدن ابوالفتح بستنی، فضای حاکم بر دربار غزنوی و دسیسه‌ها و توطئه‌ها و حسادت‌ها و مهم‌تر از آن، رقابت میان دبیران و کارگزاران دولت محمودی است که در رأس آن شخص وزیر سلطان قرار دارد. نکته‌ای که صاحب وفيات الاعیان هم

بدان اشاره کرده است. وی به تذکر اشعاری از ابوالفتح می‌پردازد که در آن شاعر مدعی است بدون اینکه گناهی مرتکب شده باشد، معزول گردید. وی در ادامه متذکر می‌شود که در این برکناری شخص وزیر نقش مهمی داشته است (Ibn Khallikan & Ihsan, 1968). از طرف دیگر با مطالعه و بررسی دیوان بستی به وضوح بر می‌آید که وی از جاه طلبی دیوانیان و درباریان شکوه می‌کند. (دیوان، ۳۰۶) در جایی دیگر از جور بعضی از صاحبان قدرت ابراز ناراضی‌تیمی نموده و معتقد است گاهی عمرو گناهی مرتکب می‌شود ولی زید عقاب و جزا می‌بیند (Ibn Khallikan & Ihsan, 1968). علت این دسیسه‌ها ظاهراً توانایی‌های علمی و ادبی ابوالفتح بستی است و اینکه وی روابط گسترده و آشنایی‌های همراه با عزت و احترام با طیف وسیعی از دیوانیان و کارگزاران و صاحبان قدرت در بلاد دیگر دارا است، از دیوانیان دولت آل سامان تا دربار آل فریغون و خلف بن احمد صفاری امیر سیستان. از افرادی که شاعر از بدخواهی‌های وی آزرده خاطر است و از نامهربانی‌ها و حيله‌گری و دسیسه‌ورزی‌هایش شکایت می‌کند، فردی است که با کنیه ابالقاسم از او یاد می‌کند. بستی از پدر این فرد نیز شکوه می‌نماید. فردی است که در سلطان محمود نفوذ بالایی دارد و محمود نیز به او اعتماد ویژه‌ای دارد (Al-Khuli, 1980; Ibn Khallikan & Ihsan, 1968).

نویسنده احوالات بستی نتوانسته است این ابوالقاسم را که دشمنی و عداوت نسبت به ابوالفتح را از پدرش به ارث برده و چشم و گوش سلطان است را بشناسد (Al-Khuli, 1980). در میان نزدیکان محمود با این ویژگی‌ها چند تن وجود دارند. از میان آن‌ها شاید فرزند ابوالعباس اسفراینی وزیر که کنیه ابوالقاسم دارد و از دیوانیان دولت محمود غزنوی است. کسی که در زمان وزارت پدر به قدرت و شهرت بالایی دست یافته بود (Jurfadhqani & Muhammad ibn Abd al-Jabbar, 2003). نکته دیگر که ذکر آن ضروری است این است که معمولاً دربار امیران و سلاطین از توطئه و دسیسه برکنار نبوده و افراد کوشیده‌اند خود را به رأس هرم قدرت نزدیکتر ساخته تا علاوه بر حاشیه امنیت از مواهب مادی، ثروت و قدرت بهره‌مند شوند.

شخصیت سلطان محمود

در اینکه قرن چهارم هجری اوج عصر طلایی تمدن ایرانی اسلامی است، تردیدی وجود ندارد. در این شکوه و عظمت عوامل زیادی نقش دارد. در این میان سامانیان سهم و نقش برجسته و مهمی دارند. زیرا دربار ایشان قبله گاه شعرا، ادبا، علما، دانشمندان و نویسندگان مختلف بوده است. روی آوردن دانشمندان و ادیبان به دارالملک بخارا از دوره امیر اسماعیل سامانی آغاز شده، همچنان ادامه یافته بود (فرای، ۶۹). سلطان محمود غزنوی هم به تاسی و تقلید از ایشان، کوشید برخی از این علما و ادبا را به دربار خود در غزنه بکشاند. اما آن روح تسامح و تساهلی که بر فضای علمی و فرهنگی بخارای دوره سامانی سایه افکنده بود، هرگز در غزنین وجود نداشت. با تمام تلاشی که محمود در گردآوری علما و بزرگان به دربار خویش داشت موفقیتی به دست نیاورد. دیدگاه تعصب آلود قشری سلطان محمود، مخالفت با علوم عقلی و فضای حاکم بر پایتخت و قلمرو سلطان قهار موجب گردید که افرادی چون ابوعلی سینا، ابوسهل مسیحی و... از آمدن به پایتخت محمود خودداری ورزند (Ghubar, 1996).

گرداگرد او را چاپلوسان و شاعران مداح گرفته بودند. چون که او «شعرا را بر جمله علما فضل نهادی». از طرف دیگر سلطان ترک، با کوچک‌ترین شک و تردیدی مخالفان خود را به بهانه‌هایی همچون قرمطی‌گری و رفض، به قتل می‌رسانید. این سلطان در نهایت بی‌رحمی زیادت از پنجاه هزار بددین و زندیق را بر دار کشیده بود. در چنین فضایی، انسان‌های آزاده‌ای چون ابوالفتح بستی نمی‌توانند به راحتی خدمت کنند.

نقش و جایگاه ابوالعباس فضل بن احمد اسفراینی و دیگر کارگزاران

در پی گسترده شدن قلمرو پادشاهی محمود و افزایش میزان درآمد حکومت از منابع مختلف که مهم‌ترین آن غنائم حاصل از فتوحات بوده است، ساختار اداری دولت غزنوی نیز لاجرم توسعه یافت. اداره این امپراتوری به وجود دولتمردان و کارگزاران متخصص وابسته بوده است. یکی از دیوانیان و دولتمردان ابوالعباس فضل بن احمد اسفراینی (مقتول به سال ۴۰۴ ق) است. اسفراینی از «معارف و مشاهیر فایق» کارگزار و سردار مشهور سامانی (متوفی ۹۸۳ ق) بود. وی در زمانی که سیف الدوله محمود، سپهسالاری خراسان را عهده دار بود از طرف نوح سامانی منصب بریدی مرو را برعهده داشت. چون شایستگی و کفایت و امانتداری خود را به اثبات رسانید، مورد توجه ناصرالدین سبکتگین قرار گرفت. وی از دربار سامانی «ابوالعباس را در خواست تا به کفایت مهمات سلطان قیام نماید و به سمت وزارت او موسوم باشد.» (Jurfadhqani & Muhammad ibn Abd al-Jabbar, 2003)

محمود پس از آنکه بر جای پدر تکیه زد، تا مدت‌ها ابوالفتح را در خدمت خود داشت. ابوالفتح زمانی که محمود برخراسان غلبه یافت (۸۹۳ ق) از کاتبان دیوان او بوده است (زرکلی، ۳۲۶/۴).

این در حالی است که ابوالعباس اسفراینی به عنوان نخستین وزیر محمود غزنوی و انتقال‌دهنده ساختار دیوانسالاری سامانی به دوره غزنوی در حال خدمت غزنویان بود. او مملکت محمود را با درایت و کفایت خود به درستی اداره می‌کرد (Khwandamir & Saeed, 1976). اسفراینی نزد سلطان جایگاه ویژه‌ای داشت. دیری نپایید که اوضاع به هم ریخت. سیاست‌های مالی وزیر، با مصائب طبیعی مثل زمین لرزه، قحطی و خشکسالی و طاعونی که در پی آن آمده بود، همراه شد و بر خرابی‌های سپاهیان و عاملان افزود. ابوالفتح بستی در این ایام، یعنی زمان صدارت اسفراینی کاتب دیوان سلطانی است و دیگر به حضور وی چندان توجهی نمی‌شد. برخلاف زمان سبکتگین که طرف مشورت قرار می‌گرفت، حالا مستشار سلطان در امور اسفراینی است. از اشعار ابوالفتح برمی آید که نسبت به این بی‌توجهی گله‌مند بوده و به طور غیرمستقیم وزیر را در وضعیت پیش آمده، مؤثر می‌داند (Bosworth & Fereydoun, 1977).

در این دوره به توصیه و فرمان وزیر، دبیران و کاتبان و کارگزارانی به خدمت گمارده شدند که سابقه کار دیوانی در دولت سامانی را به همراه دارند. از جمله ابوالحسین قریشی که سابقاً منشی خزانه سامانیان در بخارا بود و اسفراینی او را به غزنه آورد. افراد دیگری هم بودند که نسل اندر نسل بزرگان خراسان را خدمت کرده بودند و اینک به دربار غزنوی پیوستند. از جمله ابوالقاسم کثیر (Bosworth & Fereydoun, 1977). حالا دیگر نامه‌های سلطانی را دیگران غیر از ابوالفتح بستی می‌نویسند که توانایی‌های ادبی قابل توجهی دارند. وقتی سلطان محمود می‌خواهد جواب نامه القادر بالله خلیفه عباسی بدهد، نگارش این نامه به دست فردی به نام ابوسعید نصر بن یعقوب که از قدرت بیان و حسن کلام بالایی بهره‌مند است، می‌سپارد (Al-Khuli, 1980; Tha'alibi, 1999).

انگیزه‌های مذهبی

یکی دیگر از اسبابی که شاید در رانده شدن ابوالفتح از درگاه محمود به صورت غیرمستقیم نقش داشته یا در تسریع این روند مؤثر بوده باشد، انگیزه‌های مذهبی است. ابوالفتح بستی در دوره‌ای مغضوب دستگاه سلطنت می‌شود که سلطان محمود دچار تغییرات دینی و اعتقادی می‌شود. محمود با شیعیان و علویان میانه‌ای ندارد. حکومت غزنوی در ازای عدم فعالیت سیاسی شیعیان دوازده امامی نسبت به عقاید ایشان تسامح دارد. دولت غزنه با حدتی تمام نسبت به غلات شیعه دشمنی می‌ورزد. غزنویان نسبت به قرمطیان (اسماعیلیه) نظری تنفرآمیز دارد. اسماعیلیان به واسطه رادیکالیسم مذهبی و سیاسی و جاذبه فکری و مهم‌تر از همه اتصال آنان با خلافت فاطمی سخت مورد سوءظن بودند (Bosworth & Fereydoun, 1977). یکی از گروه‌هایی که در این ایام مورد غضب سلطان قرار گرفته‌اند، کرامیه هستند که پیروان محمد بن کرّام سیستانی (متوفی ۲۵۵ ق) به حساب می‌آیند. مقارن ایام مورد بحث یعنی دهه‌های پایانی قرن چهارم، ابویعقوب اسحاق بن محمشاد (متوفی ۳۸۳ ق) و پسرش ابوبکر به نشر مذهب خود سرگرم بودند اما خشونت و قدرت یافتن و توهین به ابوحنیفه و شافعی اسباب رویگردانی

محمود و دفع ایشان را باعث می‌شود (Jurfadhqani & Muhammad ibn Abd al-Jabbar, 2003; Zarrinkoub, 1989). ابوالفتح بستی نسبت به علویان و شیعیان نظری همراه با احترام دارد. علوم عقلی و دانش‌هایی چون فلسفه را می‌داند و بدان‌ها علاقه و توجه دارد و ابیاتی در مدح فلسفه در دیوان اشعار وی دیده می‌شود. بستی همچنین نسبت به کرامیه به دیده احترام نگاه می‌کند و محمدبن کرام را ستایش می‌نماید. البته لازم به ذکر است این احترام و توجه را شاید در تبعیت از مختوم خود ناصرالدین به ایشان دارد چون سبکتگین به ایشان به دیده احترام می‌نگریست (Jurfadhqani & Muhammad ibn Abd al-Jabbar, 2003). سبکی در طبقات الشافعیه، به همین خاطر یعنی بزرگداشت کرامیه (و همچنین تحلیل نیبذ) ابوالفتح بستی را تکذیب می‌کند (Al-Subki & Tanahi Mahmoud, 1967).

انگیزه‌های سیاسی

ابوالفتح بستی شاعر و ادیبی بزرگ است که روابط گسترده‌ای با رجال حکومت و ادیبان روزگار خود که عموماً در سرزمین‌های کوچک صاحب قدرت و مکنت بودند یا در خدمت خاندان‌های حکومتگری چون آل بویه، آل سامان، آل فریغون و... بوده‌اند. برای مثال روابط دوستانه‌ای با خلف بن احمد امیر صفاری سیستان و مدح او برای شاعر، علاوه بر احترام، سیصد دینار صله به همراه داشته است. یکی از خاندان‌هایی که در این ایام از اقتدار برخوردارند، آل افراسیاب می‌باشد. ایلک خانیان (قراخانیان/آل افراسیاب) نخستین دولت مسلمان ترک نژاد هستند که در نیمه اول سده چهارم هجری در بخشی از سرزمین ترکستان به مرکز تربیت کاشغر پایگذاری شد. از حدود ۴۳۲ ق خانات متحد قراخانی دچار اختلاف و شقاق شده به دو بخش شرقی و غربی تقسیم گردیدند. مرکز دینی و فرهنگی آنان کاشغر بود و فرغانه به محل استقرار سران و خان نشین اصلی. قدرت آنان تا دهه اول قرن هفتم هجری دوام داشت (Bosworth & Fereydoun, 1977).

تصرف ماوراءالنهر که توسط ایلک خان قراخانی، همراه شد با تصرف خراسان به دست محمود. (۸۹۳ ق) ضرورتی دوجانبه سبب شد که هر دو قدرت در پی جلب دوستی یکدیگر بر آیند. این روابط حسنه کمتر از یک دهه دوام آورد و سرانجام در جنگی که در ربیع الآخر سال ۹۸۳ ق در حوالی بلخ میان این دو اتفاق افتاد، ایلک خان با تلفات بسیار هزیمت شد و به ماوراءالنهر بازگشت. این پیروزی برای محمود اهمیتی زیاد داشت و از آن روز بود که وی را سلطان خواندند. ظاهراً ابوالفتح بستی پیروزی ایلک خان را انتظار می‌کشید. نویسنده تاریخ الحکما با ذکر عبارت «تفق له مفارقه خراسان مع الخاقانیه» به همراهی ابوالفتح و ایلک خان اشاره دارد. و اینکه مجبور شد همراه او به ماوراءالنهر بازگردد. ابوالفتح بستی نادم و پشیمان از سلطان طلب عفو می‌کند و می‌کوشد سلطان را با خود مهربان نموده بر سر مهر آورد تا او را دوباره بر سر کار و خدمت بازگرداند اما این کار فایده‌ای ندارد. ذکر این نکته ضروری است که این طلب عفو و انتظار بخشش شاید نشان از این دارد که ابوالفتح خطای خود را قابل بخشش دانسته و با توجه به سابقه خدمت به دستگاه حکومت غزنوی، انتظار اجابت داشته است. اما تلاش‌های وی نتیجه ندارد و در دیوان وی ابیاتی وجود دارد که خدمت به دستگاه سلطانی را بیپوده می‌داند. او حتی وزارت را خطا که گناه کبیره تلقی می‌نماید. شایان ذکر است که تعیین زمان سرودن اشعاری که در دیوان ابوالفتح بستی آمده است، کار آسانی نیست و برداشت‌ها بر پایه حدس و گمان است. بدین ترتیب، ابوالفتح بستی که شاعر و ادیبی که گویی در نظم و نثر به او وحی می‌شده است (Tha'alibi, 1999) در سرزمین ترکان از دنیا می‌رود. کسی که از پس سده‌ها و قرن‌ها هنوز نامش می‌درخشد و راویان و داستان سرایان اشعارش را هنوز زمزمه می‌کنند (Browne & Fathollah). دولتمردی که خدمات ارزنده‌ای به دولت غزنویان انجام داده و در تثبیت پایه‌های آن‌ها نقشی بسیار مهمی داشته است، سرانجام در اوزگند از شهرهای ترکستان به سال ۴۰۰ ق و به قولی ۴۰۱ ق از دنیا رفت و قبرش به مزار عاشقان تبدیل گردید (Al-Khuli, 1980).

نتیجه‌گیری

ابوالفتح علی بن حسین بستی متوفی ۴۰۰ یا ۴۰۱ قمری وزیر، ادیب و شاعر ذواللسانین سده چهارم هجری است. پس از آنکه به دبیری امیر ناصرالدین سبکتگین پایه‌گذار دولت غزنوی رسید کارش رونق گرفت و رواج بازار هنرش تا سال‌های اولیه حکومت سلطان محمود

(۸۹۳ - ۴۲۱ ق) برقرار بود. ابوالفتح بستی احتمالاً قربانی رقابت‌ها و دسیسه‌های سلطان ترک شده در حالیکه مطرود و مغضوب محمود بود در بخارا و به قولی اوزکند ماوراءالنهر درگذشت. او مردی آرام و ادیبی فرزانه و سیاستمداری کاردان و شاعری نغزگو و حکیم بود، در مسجع چیره دست و به علوم زمانه آشنا بود. عمده شهرت او بواسطه سروده‌ها و چکامه‌هایی چون قصیده نونیه و دیوان شعری است که در ادبیات عرب جایگاه فاخری دارد. برخی از سروده‌هایش از پس قرن‌ها هنوز سینه به سینه نقل می‌شود.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازن اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازن و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

References

- Al-Khuli, M. M. (1980). *Abu al-Fath al-Busti: His Life and Poetry*. Dar al-Andalus.
- Al-Safadi, K. i. A., & Helmut, R. (1980). *Al-Wafi bi-l-Wafayat*. Franz Steiner Verlag.
- Al-Samani, A. S. i. A.-K. i. M. i. M., & Abdulrahman bin Yahya al-Mu'allimi, a.-Y. (1962). *Al-Ansab*. Da'irat al-Ma'arif al-Uthmaniyya.
- Al-Subki, A.-W. i. A., & Tanahi Mahmoud, M. H. A.-F. M. (1967). *Tabaqat al-Shafi'iyyah*. Dar Ihya al-Kutub al-'Arabiyya.
- Arzandeh, M., & Farid Kazem Mousavi, B. (1994). *Great Islamic Encyclopedia, Vol. 6, Entry on Abu al-Fath al-Busti*. Islamic Encyclopedia Center.
- Awfi, M. i. M., Edward, B., Qazwini, & Saeed, N. (1972). *Lubab al-Albab*. Hermes Publications.
- Bosworth, C. E., & Fereydoun, B. (1977). *New Islamic Dynasties: A Chronological and Genealogical Manual*. Center for the Re-examination of Islam and Iran.
- Browne, E., & Fathollah, M. *History of Persian Literature from Ferdowsi to Saadi*.
- Ghubar, M. G. M. (1996). *Afghanistan Dar Masir-e Tarikh*. Ehsani Publications.
- Hedayat, R. Q. i. M. H., & Mazaher, M. (2003). *Majma' al-Fusaha*. Amir Kabir.
- Ibn Khallikan, S. a.-D. A. i. M., & Ihsan, A. (1968). *Wafayat al-A'yan wa Anba' Abna' al-Zaman*.
- Ibn Shahr Ashub, M. i. A. (1981). *Ma'alim al-Ulama fi Fahrist Kutub al-Shi'a wa Asma' Musannifin Minhum Qadiman wa Hadithan*. al-Matba'a al-Haydariyya.
- Jurfadhqani, A. a.-S. N. i. Z., & Muhammad ibn Abd al-Jabbar, U. (2003). *Translation of the History of Yamini*. Scientific and Cultural Publications.
- Khwandamir, G. a.-D. i. H. a.-D., & Saeed, N. (1976). *Dastur al-Wuzara*. Iqbal Publications.

- Le Strange, G., & Mahmoud, A. (1998). *The Lands of the Eastern Caliphate: A Historical Geography*. Scientific and Cultural Publications.
- Manuchehri, D., & Mohammad, D.-S. (1989). *Diwan of Manuchehri Damghani*. Zawar Publications.
- Qomi, S. A. (2008). *Al-Kuna wa al-Alqab*. Institute of Islamic Publishing, Society of Scholars in Qom.
- Tajlil, J., & Gholam-Ali, H.-A. (1997). *Encyclopedia of the World of Islam, Vol. 3, Entry on Abu al-Fath al-Busti*. Islamic Encyclopedia Foundation.
- Tha'alibi, A.-M. i. M. (1999). *Yatimat al-Dahr fi Mahasin Ahl al-Asr*. Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Utbi, M. i. A. a.-J. (1885). *Tarikh al-Utbi or Tarikh al-Yamini*. Al-Fath al-Wahabi or Sharh al-Yamini, Ahmad ibn Ali Manini.
- Zarrinkoub, A. a.-H. (1989). *History of the People of Iran: From the End of the Sasanian Empire to the End of the Buyids*. Amir Kabir.
- Zirikli, K. a.-D. (1989). *Al-A'lam*. Dar al-'Ilm li-l-Malayin.